

WAS JOHN ADEY REPTON BETROKKEN BIJ DE PARKAANLEG VAN SONSBEEK?

JAN HOLWERDA

‘De architect John Adey moet twee tuinen of parken in Nederland hebben ontworpen, welke zouden dit kunnen zijn geweest?’ Deze vraag mailde Willem Zielesman en was hem gesteld door de in het Verenigd Koninkrijk woonachtige en werkzame Jan Woudstra.¹ John Adey Repton (1775-1860) is de oudste zoon van de beroemde Engelse *landscape gardener* Humphry Repton (1752-1818).

De bron

John Adey Repton was architect, vier jaar assistent van de architect John Nash (1752-1835) en sinds 1800 werkzaam met zijn vader. Hij assisteerde niet alleen in de afdeling architectuur, maar *‘studied also the profession of landscape gardening’*.² In een assisterende rol komt zijn naam naar voren bij twee van de publicaties van zijn vader, te weten *Designs for the Pavillon at Brighton* (1808) en *Fragments on the theory and practice of landscape gardening* (1816).³

De bron van die *‘twee tuinen of parken in Nederland’* blijkt *The Gentleman’s Magazine* uit 1861 te zijn. In het hierin opgenomen artikel ‘Obituary - John Adey Repton’ valt te

lezen: *‘In 1821 he was consulted to improve a place near Utrecht in Holland, and another place at Arnhem in Guelderland.’*⁴ Dit artikel, dat een jaar na zijn overlijden verscheen, geeft een indicatie voor de locaties. Wat vervolgens bij ‘1821’, *‘improve a place’* en *‘at Arnhem’* als eerste te binnen schiet is de parkaanleg van Sonsbeek.

‘at Arnhem’

Op 28 april 1821 kwamen de buitenplaatsen Hartjesberg en Sonsbeek te Arnhem in handen van Hendrik Jacob Carel Johan baron van Heeckeren (1785-1862).⁵ Hartjesberg lag ter hoogte van de tegenwoordige Stadsvilla Sonsbeek en het terrein rond het nu nog bestaande Sonsbeekpaviljoen stond toen bekend als Sonsbeek. Van Heeckeren kocht meer omliggende gronden aan en verenigde zijn bezit onder de laatste naam. Hij zette de herinrichting in landschapstijl door, die al onder de voorgaande eigenaar Theodorus baron De Smeth (1779-1859) was ingezet. Veel publicaties verbinden de naam J.D. Zocher (1791-1870) aan de in 1823-1824 in dat kader uitgevoerde werkzaamheden. Hier is echter

Afb. 1. Arnhem en omstreken gezien uit de bovenramen van het huis te Sonsbeek van den B[aron] van Heeckeren Enghuizen, 1821. Op de voorgrond de latere Grote Weide van Sonsbeek, aan de linkerkzijde het water van de in 1824 vergrootte Karpervijver (GldA 1551 3851).

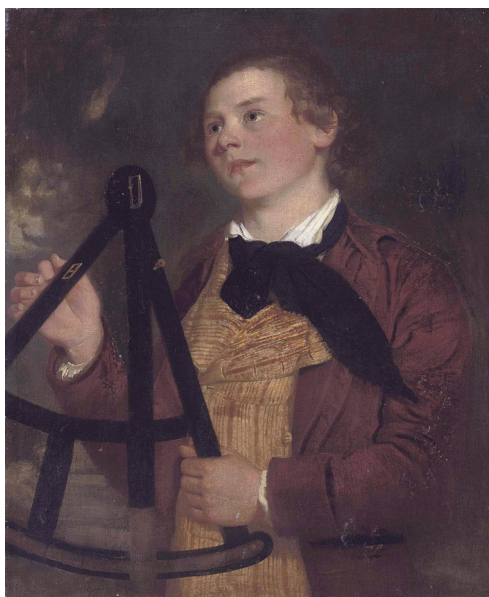

geen enkele contemporaine bron voor. Een opmerking over ‘denkelijke’ betrokkenheid van Zocher, in een artikel over de geschiedenis van Sonsbeek uit 1914,⁶ is lopende de tijd in menig publicatie ten onrechte verworden tot een feit.⁷

Dat er in de jaren 1823-1824 sprake was van grootschalige werkzaamheden is echter wel een feit. Jacob van Lennep schreef er in 1823 over in zijn *Dagboeken van zijn voettocht...*⁸ Op ‘Zondag 3 augustus’ ‘ging ik met mijn reisgenoot de Hartjensberg en Sonsbeek zien en bewonderde den nieuwen aanleg. Onberekenbare schatten worden hier besteed. Bergen worden vereffend, dalen verhoogd, twee straatwegen aangelegd, vijvers en waterpartijen gegraven, beeken geleid, huizen gebouwd of veranderd, oranjeriën in orde gebracht, hardsteen broeibakken tegen de hoogtens geplaatst, in een woord, alles is hier weelde en grootheid.’⁹ Verschillende werkzaamheden werden per januari 1824 aangenomen door een zekere Willem Buiten. In het daarop betrekking hebbende contract worden niet alleen de werkzaamheden en voorwaarden omschreven, maar is ook en zelfs meermaals sprake van een niet bij naam genoemde

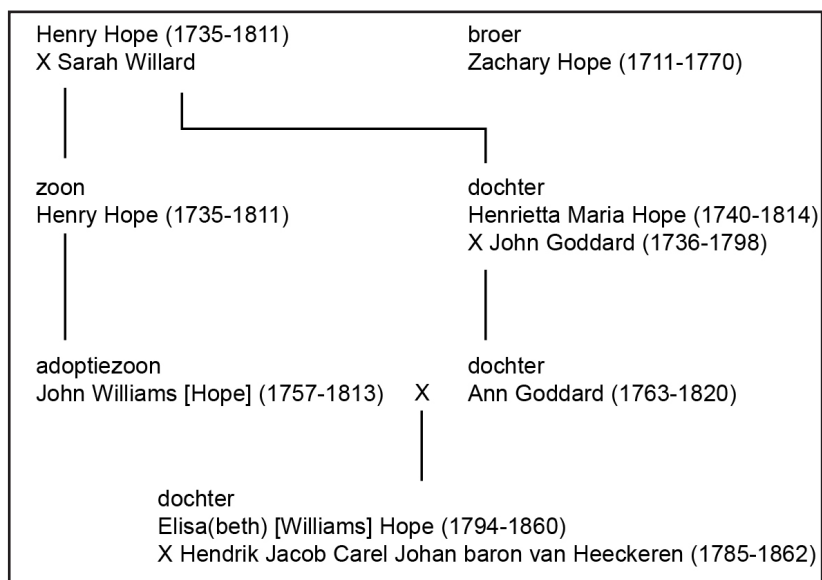
‘opzichter’.¹⁰ Uit hetgeen Nijhoff schrijft in zijn in 1824 verschenen derde, bijgewerkte druk van *Wandelingen in een gedeelte van Gelderland* valt af te leiden dat de werkzaamheden lopende dat jaar werden afgerond.¹¹

Een niet eerder aangehaald Engels reisverslag voegt hier een opmerkelijk detail aan toe. Het is in 1824 als boek verschenen, met de titel *Tour in Holland in the year MDCCCXIX*

Afb. 2. Gezicht op Arnheim uit de plaats van Sonsbeek, beneden van de Tulpen boomen, 1825 (GldA 1551 3065).

Afb. 3. John Adey Repton, met een octant in de hand (wikimedia.org).

Afb. 4. Netwerk met relevante leden van de familie Hope.

en geschreven door Sir John Murray, een welgestelde Schotse kunstverzamelaar. Uit de tekst blijkt dat het niet alleen over een reis uit 1819 handelt (het jaartal in de titel), maar ook over reizen gemaakt in 1822 en 1823. In 1823 deed Murray onder anderen Arnhem en Velp aan. Biljoen, Beekhuizen, kasteel Rosendael, Sonsbeek en Hartjesberg werden bezocht dan wel genoemd. Over de laatste schrijft Murray: *‘Hartjesberg is a country-seat belonging to M. Hackeren, situated on the slope of a wooded hill overlooking Arnhem. The pleasure ground making under the superintendence of an English surveyor, is so extensive that it will occupy a hundred and fifty men for two years to complete it. Sonsbeek, another country-seat adjoining Hartjesberg, belongs to the same owner, and has a large piece of water, with a jet d’eau in the centre.’*¹²

Waar Murray spreekt over *‘The pleasure ground making under the superintendence of an English surveyor’* is in het al genoemde contract met Willem Buiten sprake van een *‘opzichter’*. Spreken we hier over één en dezelfde persoon? Het is in ieder geval zo dat aannemer Buiten zich moest *‘onderwerpen aan de orders die aan hem door den opzichter zullen worden gegeven.’*¹³ De *‘opzichter’* was dus in dienst van de eigenaar en niet een opzichter in dienst van de aannemer.

John Adey Repton

Murray spreekt over een *‘English surveyor’* of te wel Engelse landmeter. In Engeland werden ook architecten wel met *‘surveyor’* aangeduid.¹⁴ En was menig tuinarchitect niet ook landmeter?¹⁵ Velen hadden in ieder geval landmeetkundige vaardigheden.

De *‘trade card’* van Humphry Repton is wat dat betreft wel heel treffend. Hierop staat hij afgebeeld met een landmeetinstrument, te weten een theodoliet. En op een portret van zoon John Adey staat deze ook met een landmeetinstrument afgebeeld, een octant. Was ook hij architect – landmeter?

Maar hoe zou de Engelse John Adey, die doof was en alleen Engels en een beetje Frans beheerste, op het Nederlandse Sonsbeek terecht moeten zijn gekomen? Bekend is dat hij in 1821 op uitnodiging van Hermann Ludwig Heinrich graaf von Pückler-Muskau (1785-1871) naar Duitsland reisde en dat hij dat in 1822 opnieuw deed.¹⁶ Op zijn tweede reis werd John Adey vergezeld door een Engelse tuinman, een zekere Vernal.¹⁷ Meest waarschijnlijk zal de reis via Rotterdam en door Nederland zijn gegaan. Een stop op de heen- dan wel de terugreis is vervolgens niet onlogisch. Maar dan weer de vraag, waarom Sonsbeek?

Het kan natuurlijk net als bij Pückler in Duitsland op uitnodiging zijn geweest. Direct na de aankoop en de voortgaande gebiedsuitbreiding van Sonsbeek was mogelijk behoefte aan een expert voor de herinrichting van het park. Maar waarom geen Nederlandse expert? Deze vraag kan mogelijk worden beantwoord door een familienetwerk over meerdere generaties in beeld te brengen.

Van Heeckeren was in 1816 getrouwd met de puissant rijke Elisa(beth) [Williams] Hope (1794-1860). Zij is dochter van de in Rotterdam geboren Ann Goddard (1763-1820) en John Williams [Hope] (1757-1813). John werkte voor de Amsterdamse bankier Henry Hope (1735-1811), eigenaar van onder andere de buitenplaats Welgelegen te Haarlem. Henry nam John als pleegzoon aan en is tevens een oom van Ann. Zus van Henry is Henrietta Maria Hope (1740-1814). Zij is de moeder van Ann en was getrouwd met de uit Rotterdam

afkomstige John Goddard (1736-1798). De Rotterdamse families Hope en Goddard waren zakenpartners en hadden vriendschappelijke banden.

De oom van Henry en Ann is de Rotterdamse reder Zachary Hope (1711-1770). En Zachary had Humphry Repton onder zijn hoede toen deze in zijn jeugd ter scholing in Nederland verbleef.¹⁸

Het is voorstelbaar dat Humphry Repton toen ook met de bredere familiekring Hope kennis heeft gemaakt. Ook het vervolgens in stand houden van contact is denkbaar te meer daar ook in Engeland leden van de familie Hope kwamen te wonen. Dit waren Henrietta Maria en John, de grootouders van Elisa die op Sonsbeek terecht kwam. Haar grootouders waren van Rotterdamse origine en waren later als huurders woonachtig op Woodford Hall ten noordoosten van Londen. In 1801 werd dit bezit gekocht door John Maitland. Voor hem maakte Humphry Repton in datzelfde jaar één van zijn fameuze *Red Books*. Pas na de dood van Henrietta Maria Hope in 1814 nam Maitland intrek op Woodford Hall. Meer (dwars)verbanden tussen de Reptons en Hopes vallen vast te reconstrueren en een netwerk dat standhield of zich zelfs uitbreidde over generaties heen is ook zeer denkbaar.

'near Utrecht'

Met het geschetste mogelijke netwerk in het achterhoofd komt ineens ook een potentiële kandidaat voor de tweede locatie uit het Engelstalige citaat in beeld, die 'near Utrecht'. Onder Werkhoven, ten zuiden van de stad Utrecht, ligt kasteel Beverweerd. Dit vererfde na het overlijden van Henriette J. S. M. des H.R. Rijksgravin van Nassau la Lecq (1764-1810), in 1811 op haar man Evert Frederik baron van Heeckeren (1755-1831). Zij zijn de ouders van Hendrik Jacob Carel Johan (van Sonsbeek). Na 1831 erfde de laatste Beverweerd en volgde een modernisering (in 1835-1836) waarbij het huis onder de vermaarde Utrechtse architect Christiaan Kramm (1797-1875) een neogotisch uiterlijk kreeg. Eerder lijkt van veranderingen aan huis of park géén sprake te zijn geweest.

Of die 'English surveyor' op Sonsbeek John Adey Repton zelf was valt te betwijfelen. Hij was in 1821 in Nederland en de bekende werkzaamheden vonden plaats in 1823-1824. Verder mag verondersteld worden dat bezoeker Murray de 'English surveyor' tijdens zijn bezichtiging van Sonsbeek gesproken zou hebben, tenslotte kwamen ze beiden uit Groot-

Afb. 5. Gezicht in de Plaats van Sonsbeek, 1825, [D.T.] Gevers van Endegeest (GldA 1551 3066).

Brittannië. En was het John Adey Repton geweest, zoon van dé Repton, dan had Murray daar vast melding van gemaakt. Toch sluit dit betrokkenheid van John Adey niet uit, want het citaat luidt ‘*he was consulted to improve a place*’. Of te wel hij was geraadpleegd. En raadpleging in 1821 past goed bij de aankoop van Sonsbeek in dat jaar en het ontwikkelen van ideeën voor terreinverbeteringen. Wat Beverweerd betreft zou dat dan raadpleging zonder opvolging zijn geweest, er vonden aldaar als al aangegeven vooralsnog geen ingrepen plaats. Stel dat John Adey was geraadpleegd, dan moet je je nog afvragen of dat dan voor het ‘groen’ of voor het ‘rood’ was. Pückler schreef in zijn in 1834 verschenen *Andeutungen über Landschaftsgärtnerei* dat ‘Aday (sic) Repton’ meer architect dan ‘Gartenkünstler’ was.¹⁹ John Adey sterkte hem wel in zijn ideeën, maar was verder tot weinig nut, aldus Pückler. Net als een aanbevolen Engelse tuinman, vermoedelijk de al genoemde Vernal, die op het technisch vlak van wanten wist, maar qua smaak hopeloos achterliep.²⁰ In het verlengde hiervan ligt de constatering dat het nagelaten werk van John Adey met name tekeningen omvat betreffende gebouwen en gebouwde objecten in tuin en park.²¹ Sonsbeek biedt wat dat betreft overigens wel weer een opening, want niet alleen veranderingen in de aanleg volgden vanaf 1823, maar ook verbouwing en uitbreiding van het hoofdhuis en het bouwen van een oranjerie en poortgebouwen zouden plaats krijgen.

Tot slot

Het opperen van Sonsbeek en Beverweerd als antwoord op de vraag van Zielemans en Woudstra resulteerde in een zinsnede in een bijdrage van hun hand in een in 2020 verschenen boek over Capability Brown.²² Hierin is het oorspronkelijke ‘*consulted to improve*’ herschreven tot ‘*was reported to have designed*’. Het laatste is zeker concreter dan het eerste, maar geen citaat en mogelijk incorrect. De twee locaties krijgen met ‘*may well refer to Sonsbeek and Beverweerd*’ een invulling, maar dan wel een terecht voorzichtige invulling.²³

Al met al lijkt betrokkenheid van John Adey Repton op Sonsbeek in de vorm van consultatie in 1821 denkbaar, is de aanwezigheid van een ‘*English surveyor*’ in 1823 zeker en is het voorstelbaar dat deze door John Adey werd aanbevolen (vergelijkbaar met Vernal bij Von Pückler-Muskau). Het is nu zoeken naar een volgende opmerking, aantekening, archiefsnipper of misschien zelfs een Engels klinkende persoonsnaam die betrekking heeft op Sonsbeek in de jaren 1823-1824.

Noten

- 1 Mail aan auteur d.d.7 september 2016.
- 2 ‘Obituary - John Adey Repton’, *The Gentleman’s Magazine* (1861), p. 108.
- 3 H. Repton, *Designs for the Pavillon at Brighton, with the assistance of his sons J.A. Repton and G.S. Repton*, London 1808. H. Repton, *Fragments on the theory and practice of landscape gardening, assisted by his son J. Adey Repton*, London 1816.
- 4 ‘Obituary - John Adey Repton’, *The Gentleman’s Magazine* (1861), p. 108.

- 5 De oorspronkelijke naam voor Hartjesberg was Hartgersberg, naar de vroegere eigenaar Hartger Hartgers. De naam werd ook wel verschreven tot Hartenberg en Hartjensberg.
- 6 G.A. Kuyk, 'De geschiedenis van het landgoed Sonsbeek bij Arnhem', *Gelre. Bijdragen en mededeelingen XVII* (1914), p. 115.
- 7 Cor M. Kooi, 'Wie ontwierp park Sonsbeek?', *Gelre. Bijdragen en mededeelingen CII* (2011), p. 205-228.
- 8 Stadsarchief Amsterdam (SaA), toeg.nr. 238, *Archief van de Familie Van Lennep en Aanverwante Families, 289 Dagboeken van zijn voettocht door de provincies Noord-Holland, Friesland, Groningen, Drenthe, Overijssel, Gelderland, Noord-Brabant, Utrecht en Zeeland, met stukken voornamelijk betreffende zijn opleiding*, inv. nr. 289C, *Derde 27/07/1823 - 31/08/1823*, p. 40.
- 9 SaA, toeg.nr. 238, inv.nr. 289C, p. 40.
- 10 Gelders Archief, Arnhem (GldA), toeg.nr. 2066, *Landgoed Sonsbeek*, inv.nr. 91, *Stuk betreffende de voorwaarden waarop aan Willem Buiten is aanbesteed het aanleggen van een kanaal van de molen van Roelofs tot die van Verschaar en het vergroten van de vijver voor het huis Sonsbeek met bijkomende werken*, 1824.
- 11 P. Nijhoff, *Wandelingen in een gedeelte van Gelderland*, Arnhem 1824, p. 86. De eerste en tweede druk uit respectievelijk 1820 en 1821 noemen De Smeth nog als eigenaar. Ook de beschrijvingen in de vierde en vijfde druk (1828 en 1836) blijken ten opzichte van eerdere drukken geactualiseerd.
- 12 [J. Murray], *Tour in Holland in the year MDCCCXIX*, [London 1824], p. 243.
- 13 GldA, toeg.nr. 206, inv.nr. 91.
- 14 Aldus Jan Woudstra in een mailwisseling.
- 15 Denk aan namen als Adriaan Snoek (1716-1796), Johannes Montsché (1734-1799), Daniël Engelman (1756-1830), Albertus van Leusen (1777-1843) en Dirk Watez (1833-1906).
- 16 De literatuur is niet eenduidig. De vanaf 1873 uitgegeven reeks *Briefwechsel und Tagebücher des Fürsten Hermann von Pückler-Muskau* zal de oorspronkelijke bron zijn. In een Franstalige brief, gedateerd 18 januari 1821, aan 'den *englischen Landschaftsgärtner Repton*', schreef Pückler dat hij al acht jaar zonder bevredigend resultaat bezig was met park en tuinen rond Muskau. Na het lezen van *Fragments on the Theory and Practice of Landscape Gardening* wist hij voor zichzelf wie hij moest raadplegen, zo schreef hij. Pückler vroeg vervolgens Repton om één van zijn leerlingen te sturen, om een plan op te stellen en uit te voeren (deel 6, 1875, p. 457-458). Humphry Repton leefde al niet meer en John Adey lijkt de handschoen te hebben opgepakt. In mei 1821 was John Adey op Glienicke bij Potsdam (deel 7, 1875 p. 76) en in mei 1822 was hij opnieuw in Duitsland (deel 5, 1874, p. 313, 320). De 'uitnodiging' is ook terug te vinden in Hermann von Pückler-Muskau, *Andeutungen über Landschaftsgärtnerei, verbunden mit der Beschreibung ihrer praktischen Anwendung in Muskau*, Stuttgart 1834, p. 198.
- 17 Vernal was denkbaar ook begeleider van de dove Repton (deel 5, 1874, p. 320).
- 18 Humphry Repton en John Claudius Loudon, *The Landscape Gardening and Landscape Architecture of the Late Humphry Repton*, London 1840, p. 7-8. Henk van der Eijk, Repton, Woudrichem and Rotterdam op <https://www.historicalgardensblog.com/2017/12/20/repton-woudrichem-and-rotterdam/>
- 19 Von Pückler-Muskau, 1834, p. 198-199.
- 20 De onder noot 15 genoemde Vernal voerde de plannen van Pückler voor Neu-Hardenberg (Neuhardenberg), dat aan Pücklers schoonvader toebehoorde, naar grote tevredenheid van Pückler uit (deel 5, 1874, p. 320).
- 21 Materiaal van beide Reptons in het bezit van National Trust Collections kan online worden bekeken via <http://www.nationaltrustcollections.org.uk/>
- 22 Jonathan Finch & Jan Woudstra (ed), *Capability Brown, Royal Gardener: The Business of Place-Making in Northern Europe*, York 2020.
- 23 Jan Woudstra en Willem Zielemans, 'Lancelot Brown and the Notion of the Landscape Garden in the Netherlands: Illustrated with Het Loo Palace', in: Finch & Woudstra, 2020, p. 165-180.